

Особливості судового контролю на стадії досудового розслідування за чинним кримінальним процесуальним законодавством України

Features of judicial review under preliminary investigation into the current criminal procedural legislation Ukraine

I.В. Канфуї

Ключові слова:

судовий контроль, судові органи, досудове розслідування, слідчий суддя, прокурор, слідчий, орган досудового розслідування, кримінальний процес.

Key words:

judicial review, courts, pre-trial investigation, investigating judge, prosecutor, investigator, body of pre-criminal proceedings.

Актуальність теми. Діяльність судових органів України на стадії досудового розслідування організовується на засадах посилення функції судового контролю на цій стадії кримінального провадження.

У міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною, чинними є низка норм, які закріплюють комплекс прав і свобод людини. Серед них – право на життя, особисту недоторканість і недоторканість житла, право на таємницю телефонних розмов, поштово-телеграфної кореспонденції тощо. Вони відображені в ст. ст. 3, 9 та 12 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ст. ст. 6, 9 та 17 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р., ст. ст. 3 та 9 Декларації про права й обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати й захищати загальноновизнані права людини й основні свободи від 9 грудня 1998 р. тощо¹.

Виклад основного матеріалу. Водночас під час здійснення кримінального провадження систематично виникає необхідність у застосуванні до підозрюваних передбачених законом заходів, які суттєво обмежують зазначені права громадян. Згадувані міжнародно-правові документи передбачають, що такі заходи можливо застосовувати лише за вмотивованим рішенням суду й лише на підставах та в порядку, передбаченому законом. Тим самим підкреслюється вирішальна позиція судових органів, що здійснюють судовий контроль за законністю прийняття в кримінальному провадженні найбільш вагомих рішень, що стосуються прав і свобод людини та їх можливого обмеження.

Відображення аналогічних норм у відповідних статтях Конституції України (ст. ст. 29-31)², на думку В.І. Галагана, свідчить про те, що «під час перебудови правової системи України широко використовувалися норми міжнародного права, у відповідність до якого приводились Конституція України та кримінально-процесуальне законодавство»³.

Одним із проявів запровадження судового контролю за досудовим розслідуванням стало внесення відповідних змін до нині нечинного Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., якими частину повноважень органів прокуратури щодо прийняття рішень про проведення обшуку, вилучення, обрання

¹ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 ; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII(2148-08) від 19 жовтня 1973 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 ; Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загальноновизнані права людини і основні свободи : прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/53/144 від 9 грудня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_349.

² Конституція України : станом на 10 грудня 2012 р. – К. : Майстер-клас, 2013. – С. 12–13.

³ Галаган В.І. Деякі питання судового контролю за кримінально-процесуальною і оперативно-розшуковою діяльністю органів дізнання і досудового слідства / В.І. Галаган // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 106–107.

запобіжного заходу у формі тримання під вартою тощо було передано судам. Таким чином, законодавець запровадив та в подальшому вдосконалював систему судового контролю за дотриманням законності під час здійснення досудового розслідування злочинів. Наразі здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування покладено на слідчих суддів.

Основні засади діяльності судової системи в Україні визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. Розділом 1 цього закону визначається, що судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, її реалізують професійні судді та у визначених випадках народні засідателі й присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ст. 1). Цим же розділом визначаються завдання суду, судова система України, засади здійснення правосуддя винятково судами, принципи самостійності судів, рівності всіх перед законом і судом, гласності й відкритості судового процесу, проголошується право кожного громадянина на судовий захист, розгляд справ повноважним судом, оскарження судового рішення⁴.

Водночас чинне законодавство, у тому числі чинний Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. та Закон України «Про судоустрій і статус суддів», не визначають поняття «правосуддя», а в сучасній правовій літературі немає його чіткого визначення.

Зокрема, в одному випадку під правосуддям розуміється вид правоохоронної діяльності щодо розгляду та вирішення судами кримінальних та цивільних справ у суворій відповідності до закону та встановленої ним процедури⁵.

Інші автори вважають, що правосуддя – це діяльність суду щодо розгляду та вирішення цивільних і кримінальних справ у межах процесуальних норм, встановлених законом, застосування до правопорушників норм державного примусу з метою захисту прав та інтересів суспільного та державного строю, усіх форм власності, особи та прав громадян⁶.

Висловлена також думка, що правосуддя можна визначити як здійснювану судом правоохоронну діяльність щодо розгляду та вирішення цивільних, кримінальних і підвідомчих судам адміністративних справ за неухильного дотримання вимог закону та встановленого ним порядку, що забезпечують законність, обґрунтованість, справедливість і загальнообов'язковість судових рішень⁷.

Однак зазначені визначення за мінімального коригування можуть бути застосовані як щодо діяльності суду, так і щодо інших правоохоронних органів (міліції, прокуратури, слідчих органів тощо).

На нашу думку, головною різницею, системоутворюючою ознакою правосуддя, на відміну від діяльності інших органів, є те, що саме судами, слідчими суддями розглядаються та приймаються рішення з найважливіших питань, що безпосередньо стосуються охоронюваних законом прав, свобод та інтересів громадян, насамперед пов'язаних із їх примусовим обмеженням.

Так, на стадії досудового розслідування саме на суд покладено функцію вирішення питань, пов'язаних з обранням стосовно особи запобіжних заходів, проникненням до їх житла чи іншого володіння, обмеженням права громадян на володіння, користування та відчуження належного їм майна тощо. Тільки суду надано право визнати особу винною у вчиненні злочину та призначити їй покарання або звільнити від нього. Загальна засада, викладена в ст. 124 Конституції України, не дозволяє перекладати на будь-кого іншого здійснення правосуддя⁸.

Параграф 1 глави 3 чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. визначає роль і місце суду серед інших учасників кримінального провадження. У ст. 30 цього кодексу вказується:

⁴ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17&p=1295594148608466>.

⁵ Понятие и принципы правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opokar.peterlife.ru/law-enforcement-organ/Index4.htm>.

⁶ Понятие правосудия и его отличительные признаки. Суд как орган правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/16632/16642>.

⁷ Отличительные признаки и понятие правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/pravoohranitelnye-organy/24.htm>.

⁸ Конституція України : станом на 10 грудня 2012 р. – К. : Майстер-клас, 2013. – С. 58.

«1. У кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом.

2. Відмова в здійсненні правосуддя не допускається»⁹.

Статтями 31–35 Кримінального процесуального кодексу України регламентуються питання складу суду, підслідності, направлення кримінальних проваджень з одного суду до іншого та питання, пов'язані з діяльністю автоматизованої системи документообігу суду. У цих нормах відсутні будь-які згадки про такого учасника кримінального провадження, як слідчий суддя¹⁰.

Посада слідчого судді є новелою чинного Кримінального процесуального кодексу України, однак, незважаючи на це, лише в п. 18 ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» зазначено: «Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 цього Кодексу, голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду»¹¹.

Одразу треба звернути увагу на те, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить детального правового визначення ролі та місця слідчого судді, викладених в окремій нормі (нормах) права, що негативно відрізняє його від органів досудового розслідування й органів прокуратури, діяльність яких такими нормами врегульована. Це стало можливим тому, що розуміння місця й ролі суду в досудовому провадженні останнім часом не повною мірою відповідає реаліям сучасного кримінального процесу, а з багатьох питань, що виникають під час використання та дослідження новел сучасного українського кримінального процесу, між ученими та практиками не напрацьовано спільної, а в деяких випадках і взагалі будь-якої, точки зору.

Повноваження слідчого судді і загальних рисах викладені у відповідних статтях Кримінального процесуального кодексу України, що регламентують прийняття відповідних рішень за його участю, а такий підхід не може вважатися достатнім й коректним. Особливо треба звернути увагу на це питання у зв'язку з тим, що Україною декларується курс на приведення національного кримінального процесу до європейських стандартів, де визначальна роль належить саме судовим органам.

Відсутність нормативного визначення вказаної діяльності позиціонує судові органи на стадії досудового розслідування взагалі та слідчого суддю особливо як органи другорядного значення, що є неприпустимим та не відповідає їх реальному соціальному значенню.

За визначенням, наведеним у п. 18 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, слідчого суддю треба вважати органом здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. У зв'язку із цим виникає низка питань щодо правового статусу слідчого судді та обсягу його повноважень: по-перше, чи є слідчий суддя особою, що здійснює правосуддя відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. та ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України; по-друге, чи є предметом його контролю дотримання в кримінальному провадженні прав, свобод та інтересів усіх його учасників? Якщо так, то чи мають розповсюджуватися повноваження слідчого судді на розгляд питань із приводу неспівпадаючих оцінок дій і рішень, що приймаються різними особами сторони обвинувачення (прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування тощо)?

Відповіді на зазначені питання мають суттєве значення для розуміння правової природи посади слідчого судді, його ролі та місця в кримінальному провадженні.

Варто звернути увагу на думку О.М. Рижих, який, розкриваючи повноваження суду на досудових стадіях кримінального процесу, вважає, що суд не здійснює функцію правосуддя чи контролю, діяльність його не є також поліфункціональною. Судом реалізується єдина функція – забезпечувальна. Проте вже в наступному абзаці цей автор зауважує, що повноваження суду, що здійснюються на досудових стадіях кримінального процесу, залежно від особливостей їх процесуального здійснення, характеру

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012– . – Т. 1. – 2012. – С. 96.

¹⁰ Там само. – С. 97–113.

¹¹ Там само. – С. 8–11.

правовідносин, що виникають, суб'єктного складу, суті рішень, що приймаються в результаті їх реалізації, та інших параметрів можна об'єднати в такі форми діяльності:

- 1) судовий контроль;
- 2) застосування заходів процесуального примусу;
- 3) вирішення судом клопотань слідчого та дізнавача про проведення слідчих дій;
- 4) винесення судом окремих постанов (ухвал)¹².

На нашу думку, зазначена суперечність є більшою мірою удаваною, а не реальною та стосується передусім моментів, пов'язаних зі співвідношенням змісту та форми дефініцій, а не їх суті. Важливим є те, що О.М. Рижих намагається визначити структуру повноважень слідчого судді, тобто представника суду, що виконує покладені законом на суд повноваження на стадії досудового розслідування.

Вважаємо, виконання слідчим суддею покладених на нього обов'язків є одним із напрямів здійснення правосуддя відповідно до ст. 124 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України. Отже, жоден з інших органів чи посадових осіб не вправі перебирати на себе повністю або частково виконання його повноважень. Отже, вирішення прокурорами питань, віднесених законом до повноважень слідчого судді, навіть найменшою мірою є необґрунтованим. Зокрема, відсутність згоди прокурора на обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не може бути причиною неприйняття слідчим суддею до розгляду клопотання слідчого про обрання особі такого запобіжного заходу, оскільки в цьому випадку фактично та юридично це рішення буде прийняте не слідчим суддею, а прокурором.

Враховуючи викладене, треба визнати доцільним і логічним те, щоб повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні розповсюджувалися й на відносини зі стороною обвинувачення, зокрема прокурором, слідчим, керівником органу досудового розслідування.

Відповідно до ч. 4 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України доручення та вказівки прокурора, надані ним слідчому або керівникові органу досудового розслідування, не можуть бути переглянуті в судовому порядку. Крім того, з усіх рішень, прийнятих прокурором на стадії досудового розслідування, слідчим через керівника органу досудового розслідування може бути оскаржено лише відмову прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, та й тільки перед прокурором вищого рівня, а не перед слідчим суддею (ч. 3 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України). Це, як зазначається в п. 3 Експертного висновку щодо проекту Закону України «Про прокуратуру» (автор – Генрі Брук, лорд Слінн оф Хедлі, Президент Фонду Європейського права), суперечить принципу верховенства права. У законі треба ясно зазначити, що всі дії чи бездіяльність прокурорів перебувають під судовим контролем¹³.

Висновки. Враховуючи викладене, будь-які питання, щодо яких позиція або рішення слідчого та прокурора не співпадають, на нашу думку, мають розглядатися слідчим суддею. Отже, у разі незгоди прокурора з рішенням слідчого щодо обрання особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий повинен мати право оскаржувати дії прокурора не вищому прокуророві, а відповідному слідчому судді. У такому випадку нівелюватиметься відомча зацікавленість і рішення по суті буде прийматися саме особою, уповноваженою на це законом.

Анотація

У запропонованій статті досліджується стан судового контролю за досудовим розслідуванням, упроваджений чинним кримінально-процесуальним законодавством України, його відповідність євро-

¹² Рыжих А.Н. Полномочия суда на досудебных стадиях уголовного процесса : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Рыжих – Екатеринбург, 2008. – С. 6.

¹³ Брук Г. Експертний висновок щодо Закону України «Про прокуратуру» / Г. Брук // Перспективи реформи кримінального судочинства в Україні: реформування прокуратури : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 травня 2010 р.) / Генеральна прокуратура України. – К., 2010. – С. 16.

пейським стандартам, співвідношення повноважень слідчого судді та прокурора на цій стадії кримінального процесу.

Summary

The proposed paper examines the state of judicial review of pre-trial investigation, introduced by the current Criminal Procedure Code of Ukraine and its compliance with European standards, matching authority investigating judge and prosecutor at this stage of the criminal process.

Використана література:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII(2148-08) від 19 жовтня 1973 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи : прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/53/144 від 9 грудня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_349.
4. Конституція України : станом на 10 грудня 2012 р. – К. : Майстер-клас, 2013. – 80 с.
5. Галаган В.І. Деякі питання судового контролю за кримінально-процесуальною і оперативно-розшуковою діяльністю органів дізнання і досудового слідства / В.І. Галаган // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 106–111.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17&p=1295594148608466>.
7. Понятие и принципы правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opokar.peterlife.ru/law-enforcement-organ/Index4.htm>.
8. Понятие правосудия и его отличительные признаки. Суд как орган правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/16632/16642>.
9. Отличительные признаки и понятие правосудия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/pravoohranitelnye-organy/24.htm>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012– . – Т. 1. – 2012. – 768 с.
11. Рыжих А.Н. Полномочия суда на досудебных стадиях уголовного процесса : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Рыжих – Екатеринбург, 2008. – 24 с.
12. Брук Г. Экспертний висновок щодо Закону України «Про прокуратуру» / Г. Брук // Перспективи реформи кримінального судочинства в Україні: реформування прокуратури : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 травня 2010 р.) / Генеральна прокуратура України. – К., 2010. – С. 13–36.

І.В. Канфуї,

здобувач

Національної академії внутрішніх справ